

УДК 343.341+343.237
DOI <https://doi.org/10.32782/39221333>

Спринцев П. С.,
<https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Донецького державного університету внутрішніх справ –
директор Криворізького навчально-наукового інституту

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БАНДИТИЗМ

THE GENESIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR BANDITRY

У статті проаналізовано низку документів та проведено історико-правову генезу формування поняття «банда» та «бандитизм» й рівень їх законодавчого закріплення. Розвиток кримінально-правової категорії «банда», а також кримінальної відповідальності за такі діяння є вагомим історичним досвідом, який слід застосовувати як конструктивний засіб формування сучасного кримінального законодавства й ефективного захисту громадян від кримінальних протиправних посягань.

Встановлено, що центральним терміном, з яким пов'язане визначення поняття бандитизму, є термін «банда». Враховуючи особливості запобігання бандитизму в Україні, визначено три періоди розвитку кримінальної відповідальності за бандитизм: репресивний (20-50-ті рр. ХХ ст.) – становлення кримінальної відповідальності за бандитизм, розвиток політичного бандитизму, якому властива політична спрямованість злочинної діяльності банд; кримінальний (60–80-ті рр. ХХ ст.) – безпосередня криміналізація бандитизму; традиційний кримінальний бандитизм, який мав корисливо-наси́льницьку спрямованість; незалежний (90-ті рр. і до сьогодні) – сучасний бандитизм, що має якісно новий рівень діяльності озброєних організованих злочинних угруповань та удосконалення кримінальної відповідальності.

Розвиток кримінально-правової категорії «бандитизм», а також кримінальної відповідальності за такі діяння є вагомим досвідом попередніх поколінь, який слід застосовувати як конструктивний засіб формування сучасного кримінального законодавства й ефективного захисту громадян від кримінальних протиправних посягань. Ґрунтуючись на генезі різноманітних підходів до розуміння «банда», «бандитизм» й науково-теоретичного осмислення проблеми посягання на громадську безпеку, право власності й життя та здоров'я особи, а також зважаючи на актуальність цієї проблематики, наголошено на необхідності визнання дослідження проблем запобігання бандитизму як самостійного спеціально-кримінологічного напрямку.

Ключові слова: банда, бандитизм, організована злочинність, кримінальна відповідальність, історія, організована група, боротьба, запобігання.

The article analyzes a number of documents and carries out the historical and legal genesis of the formation of the concept of “gang” and “banditry” and the level of its legislative consolidation. The development of the criminal-legal category “gang”, as well as criminal responsibility for such actions, is a significant historical experience that should be used as a constructive means of forming modern criminal legislation and effective protection of citizens from criminal offenses.

It was established that the central term associated with the definition of banditry is the term “gang”. Taking into account the peculiarities of the prevention of banditry in Ukraine, three periods of the development of criminal responsibility for banditry are defined: repressive (20–50s of the XX century) – the formation of criminal responsibility for banditry, the development of political banditry, which is characterized by the political orientation of the criminal activity of gangs; criminal (60–80s of XX century) – direct criminalization of banditry; traditional criminal banditry, which had a selfish and violent orientation; independent (1990s to today) – modern banditry, which has a qualitatively new level of activity of armed organized criminal groups and improvement of criminal responsibility.

The development of the criminal law category of “banditry” as well as criminal liability for such acts is a valuable experience of previous generations, which should be used as a constructive means of forming modern criminal legislation and effective protection of citizens from criminal offenses. Based on the genesis of various approaches to the understanding of “gang”, “banditry” and scientific-theoretical analysis of the problem of encroachment on public safety, property rights and life and health of a person, as well as taking into account the relevance of this issue, the need to recognize the research of prevention problems is emphasized banditry as an independent special criminological direction.

Key words: gang, banditry, organized crime, criminal liability, history, organized group, struggle, prevention.

Конституція України є гарантом того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а також того, що кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю і ніхто не може бути позбавлений цього права, оскільки воно є непорушним (ст. 41) [1]. При цьому гарантована Основним законом охорона власності та прав і свобод особи, їх захист від злочинних посягань є однією з найважливіших правоохоронних функцій нашої держави, що підтверджено Стратегією боротьби з організованою злочинністю (2020), яка наголосила на формуванні державної політики у цій сфері шляхом запровадження міжнародних стандартів та побудові ефективної системи боротьби з організованою кримінальною протиправністю в країні [2].

У Кримінальному кодексі (КК) України 2001 р. законодавець дає таке визначення бандитизму, поміщуючи його до групи кримінальних правопорушень проти громадської безпеки (ст. 257, розділ IX Особливої частини): «організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі» [3]. Очевидно, що центральним терміном, з яким пов'язане визначення поняття бандитизму, є термін «банда», однак він у КК України не розтлумачується. Тому для правильного розуміння такого суспільно небезпечного явища, як бандитизм, слід визначити термін банда та його походження. Доцільно вказати, що термін «банда» має походження з італійської, французької та німецької мов. Етимологічний словник української мови визначає слово банда таким чином: «банда», [бандина] «велика компанія», [бандор] «голова банди» – запозичене з німецької мови; походить від італійського «banda» – корова, прапор загін, зграя або від французького «bande», засвоєне через народну латинь з якоїсь германської мови [4, с. 130].

У Тлумачному словнику іноземних слів термін «банда» [італ. banda, букв. загін], в аспекті його кримінального значення, асоціюється з розбійною, злочинною групою, шайкою [5, с. 102]. Дуже схожі з цим визначенням й інші визначення. Зокрема, тлумачний словник Т. Ковальова так визначає термін «банда»

(тут і далі мовою оригіналу): «банда (франц., нем.) толпа, шайка, артель, скоп, общество или союз в дурном значеній» [6, с. 44]. У Великій українській кримінологічній енциклопедії наводиться таке тлумачення цього терміну: «банда (banda – загін, зграя) являє собою форму організованої злочинності, що полягає у створенні озброєної групи, яка має на меті вчинення злочинів, пов'язаних з нападами на підприємства, установи, організації чи окремих осіб. Вона відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, оскільки застосування зброї – обов'язкова її ознака» [7, с. 59].

У Тлумачному словнику української мови можна знайти й інші визначення аналізованого терміну: «банда – озброєна група злочинців, що чинять грабежі, розбої, вбивства», «бандитизм – злочинна діяльність озброєних банд, що чинять грабежі, розбої, вбивства» [8, с. 40]. У свою чергу, А. А. Вознюк довів, що бандою слід визнавати лише організовану групу та злочинну організацію [9, с. 12].

Отже, в аспекті етимології, семантики тлумачення банди асоціюється з такими рисами (ознаками), як: «груповий характер», «схожість з розбоєм», «кримінальна різноспрямованість, тобто можливість вчинення грабежів, розбоїв, вбивств», «негативне (протиправне) об'єднання», «озброєність», «спільність вчинення нападів» (при цьому до синонімів цього слова слід умовно віднести велику компанію, натовп, союз, артіль, загін, зграю, шайку, кліку, злочинну групу тощо).

Сучасники, які досліджували історичні форми прояву бандитизму та розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за цей злочин, [9–12] вказують на те, що в різні часи на території нашої країни діяли законодавства тих держав, до складу яких входили українські землі: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, царської Росії, Австро-Угорщини. Зокрема, це такі визначні пам'ятки та джерела українського писаного права, як «Руська Правда» (XI ст.), Судебник Великого князя Казимира IV (1468 р.), Литовські статuti (редакцій 1529, 1566, 1588 рр.), «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), «Зібрання малоросійських прав» (1807 р.), що створили підґрунтя як для розвитку власне українського кримінального законодавства взагалі, так

й законодавства про кримінальну відповідальність за бандитизм зокрема. Зазначимо, що про такі джерела згадує і безпосередній дослідники питань корисливо-насильницької злочинності Б. М. Головін та М. О. Семенишин, які вирізняють п'ять етапів її розвитку – від часів Київської Русі та феодальної роздробленості до кримінального законодавства незалежної Української держави до ухвалення КК України 2001 року [10; 12].

Слід відмітити, що за часів Київської Русі (IX – початок XIII ст.) під бандитизмом (у сучасному розумінні цього терміна) законодавець розумів розбій: «стать в розбои без всякая свады». Так, у ст. 19 Короткої Правди встановлюється відповідальність за різновид умисного вбивства при вчиненні розбою: «А иже убьют огнищанина в разбои...». Цей злочин розглядався в давньоруській державі як особливо тяжкий. У ст. 3 і 5 Просторової Правди також закріплено норми щодо вбивства в розбої, зокрема, ст. 3 зазначає: «Аже кто оубиеть княжа мужа в разбои, а головника не ищють, то виревную (а) платити, въ чьей же верви голова лежит то 80 гривенъ; паки ли людинъ, то 40 гривенъ», а у ст. 5 йдеться про умисне вбивство: «Оже станеть без вины на разбои. Будеть ли сталь на разбои безъ всякая свады...» [13], за яке передбачалося застосування до злочинця та його сім'ї найвищої міри покарання – «поток и разграбление».

Необхідно відзначити, що в пам'ятках XV ст. термін «бандитизм» зберіг значення неспровокованого вбивства з метою розбою або озброєної засідки на шляхах з цією ж метою. Так, Р. Л. Чорний зазначив, що усі пам'ятки відіграли важливу роль для подальшого становлення поняття бандитизму. Зокрема, у ст. 21 Судебника Казимира встановлювалася відповідальність за вчинення нападів у складі банд, а в Литовському Статуті 1588 р. у першому артикулі розділу одинадцятого під назвою «Хто бы на чий домъ або господу умысне наехаль, хотечи его забити» передбачалася відповідальність за вчинення групового нападу на будинок шляхтича, в результаті якого ставалося вбивство. У цьому ж артикулі також йдеться про напад як про спосіб вчинення злочину бандою [14]. Також, слід погодитися з позицією Р. Л. Чорного про те, що в Литовському Статуті, порівняно

з Руською Правдою та Судебником Казимира 1468 року поняття бандитизму, у правовому розумінні того часу, набуло чіткішого забарвлення й ознак, які конкретніше характеризують це діяння.

Розбійні напади, вчинювані озброєними групами з метою заволодіння чужим майном, згадуються й у Соборному уложенні 1649 р. у його XXI главі «О розбойных и татиных делех» [15]. У ст. 16–18 цієї глави містяться норми, що передбачають відповідальність за розбій. В Особливій частині Уложення 1845 р. уперше згадується про зграю як вид співучасті – обставину, що посилює відповідальність. У ст. 923, 924 Уложення (в редакції 1885 р.) зграю було визначено як об'єднане угруповання, створене для вчинення низки злочинів, а у ст. 1633, 1639, 1645 згадувалося про зграї, які створювались для вчинення конкретного злочину або певного його виду. Аналізуючи норми Уложення 1845 р., які передбачали кримінальну відповідальність за злочини, вчинювані організованою для цього шайкою, ми дійшли висновку про те, що в них законодавець уперше закріпив і конкретизував положення, які є актуальні й сьогодні, з огляду на специфіку кваліфікації бандитизму. Зокрема, мова йде про таке: по-перше, шайка могла організовуватися для вчинення як кількох, так і лише одного конкретного злочину; по-друге, способом вчинення злочину зграєю, організованою для вчинення скоєних нападів, став збройний напад, поєднаний із насильством (ст. 2129 Уложення); по-третє, озброєність зграї була наявна тоді, коли зброєю (як вогнепальною, так і холодною) володів хоча б один з її членів [15]. Вчинення злочинів зграєю розглядалося як обтяжуюча обставина. Дослідники відзначали організованість, дисциплінованість зграй, їх побудову на принципі безумовного підпорядкування керівникам, що давало їм найбільшу можливість сховати сліди учиненого й уникнути переслідування. Крім того, вчені вказували на небезпеку самого факту утворення зграй злочинців, а також на те, що членами зграї можуть бути не тільки особи, що брали участь у створенні зграй, але й всі ті, які свідомо й добровільно вступили в зграю. Злочинна діяльність зграй набувала постійного характеру і перетворювалася для її учасників на ремесло [16]. Через це законодавець того

часу намагався максимально запобігти злочинам, що вчинялися зграями. Це пояснюється встановленням кримінальної відповідальності за сам факт організації зграї та участі в ній, а тому вчинення лише цих дій становило закінчений склад злочину.

Аналіз наведених вище положень дозволяє нам зробити висновок про те, що вказані нормативно ознаки злочинів, вчинених зграями того часу, не втратили свою актуальність, оскільки вони притаманні й сучасному розумінню поняття «бандитизм» (ст. 257 КК України). Тому між кримінально-правовими нормами минулого і сучасності є тісний зв'язок, який підтверджує правильність не тільки факту криміналізації бандитизму, а й виокремлення в ньому відповідної кількості ознак, які б характеризували виключно це злочинне діяння.

Щодо відповідальності за організовані форми вчинення злочинів, то Кримінальне уложення 1903 р. передбачало диференціацію стосовно кримінальної відповідальності як за участь у зграї, так і за вчинені нею злочини. Термін «зграя» (шайка) згадується у ст. 52 Загальної частини вказаного кодифікаційного акту, поряд з яким вживається ще один вид співучасті – «співтовариство» (сообщество). В окремих статтях зазначеного вище документу вчинення злочину зграєю виступало кваліфікуючою ознакою і було підставою для застосування більш суворої міри покарання.

Безпосередня криміналізація бандитизму як злочину відбулася у кримінальному законодавстві радянського періоду. Зокрема, вперше про бандитизм згадується в декреті Ради народних комісарів РРФСР від 20 липня 1918 р. «Про суд» й у декреті Всеросійської Центральної виборчої комісії від 20 червня 1919 р. «Про вилучення з загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому стані» [17]. В. В. Голіна вказує на те, що за часів радянської влади кримінальне законодавство УРСР розрізняло два види злочинів, що мали назву «бандитизм»: по-перше, бандитизм політичний; по-друге, бандитизм кримінальний. Поняття політичного бандитизму містилось у постанові РНК від 28 грудня 1920 р. «Про бандитизм» (цей вид бандитизму полягав у викраденні, пошкодженні, знищенні майна або посягання на життя та здоров'я особи, вчинені одним або кількома

особами з метою дезорганізації державної чи господарської діяльності Радянської влади). Поняття кримінального бандитизму давалося у постанові Президії ВУЦВК від 18 січня 1922 р. «Про заходи боротьби з бандитизмом» (до цього виду бандитизму відносили вбивства з корисливої мети, розбої, грабежі, поєднані з насильством або погрозою його застосування). За суттю у першій постанові йдеться не про якусь спеціальну «політичну мотивацію», а про боротьбу з представниками заможної частини селянства, яке не сприймало радянської влади і тих суспільно-політичних змін, що відбувалися на той час в Україні, тоді як у другій постанові явно простежується корисливо-насильницька мотивація [18].

Подальші розвиток і вдосконалення в українському законодавстві поняття «бандитизм» отримало з прийняттям КК УРСР, затвердженого Постановою ВЦВК від 23 серпня 1922 року. У під главі II «Злочини проти порядку управління» глави I «Державні злочини» містилася ст. 76 (ця стаття, як і решта інших не мала конкретної назви), що передбачала відповідальність «за організацію й участь у бандах (озброєних шайках) в розбійних нападах, пограбуваннях, нальотах, що ними організовувалися, на радянські приватні установи і окремих громадян, за зупинку потягів і зруйнування залізничних шляхів, незважаючи на ту обставину, чи супроводжувалися напади вбивствами та пограбуваннями, чи не супроводжувалися, а також за пособництво бандам та приховування банд і окремих їх учасників, так само як і приховування добутого (злочинним шляхом майна) та слідів злочину» [19]. Зазначена стаття: по-перше, закріпила визначення поняття банди як озброєної шайки, тобто групи осіб; по-друге, зазначена стаття визначила організацію та участь у банді як окремий закінчений склад злочину. Сам же бандитизм було віднесено до злочинів проти основ державного управління.

Нова редакція КК УРСР, який було прийнято у 1927 р., вносила суттєві зміни в диспозицію та санкцію статті про бандитизм. Цю статтю тепер було розташовано в розділі «А» («Особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління») глави 2, що мала загальну назву «Злочини проти поряд-

ку управління». Зміст цієї статті був тотожним ст. 17 «Положення о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для СССР опасных преступлениях против порядка управления)», затвердженого Постановою ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 року. Зокрема, бандитизм визначався як «організація озброєних банд та участь у них і в нападах, що ними організуються, на радянські та приватні установи чи окремих громадян, зупинку потягів та руйнування залізничних шляхів чи інших засобів сполучення або зв'язку» [20].

Відповідно до ст. 69 КК УРСР 1960 року «Бандитизм», визнавалася організація озброєної банди з метою нападу на державні, громадські підприємства чи установи або на окремих осіб, а так само участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Таким чином, КК УРСР 1960 р. передбачав три способи вчинення такого злочину, а саме: 1) організацію збройних банд із метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 2) участь у банді; 3) участь у вчинюваних бандою нападах. Варто вказати, що зі статті про бандитизм зникли такі способи вчинення даного злочину як «зупинка поїздів і руйнування залізничних колій та інших засобів сполучення», однак як і в попередньому кримінальному законодавстві, бандитизм належав до особливо тяжких злочинів, за вчинення яких було передбачено найвищу міру покарання – смертну кару. І лише з набуттям Україною незалежності та початком демократичних перетворень смертна кара у 1992 р. була виключена з санкції ст. 69 КК України [21].

В історичному плані наступний спалах бандитизму відмічається в 90-х роках минулого сторіччя. Бурхливі соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні на початку 90-х років, призвели не лише до демократизації суспільства й розвитку економічних відносин ринкового типу, а й мали суттєві негативні наслідки, так би мовити, зворотній бік демократизації. За умов соціальної нестабільності, зубожіння основної частини населення, з одночасним зосередженням значних капіталів в окремих осіб в Україні, спостерігався спалах загальнокримінальної насильницької злочинності, в тому числі й бандитизму. Ці явища проходили на фоні послаблення діяльності правоохорон-

них органів через їх вкрай низьке матеріальне забезпечення, масові компанії по дискредитації працівників органів внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури у засобах масової інформації, а в окремих випадках й через державно-політичні причини, зумовлені конфліктами у вищих ешелонах керівництва держави.

До прийняття у 2001 р. чинного КК України бандитизм продовжував відноситися до злочинів проти держави, а з прийняттям – склад злочину «бандитизм» (ст. 257) був включений до розділу IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» [3]. У ст. 257 КК України «Бандитизм» йдеться про організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Під бандою слід розуміти організовану стійку озброєну групу з двох і більше осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення нападів на громадян або організації. Банда може бути створена і для вчинення одного злочину, але вимагає ретельної підготовки нападу. Від інших організованих груп банда відрізняється своєю озброєністю і своїми злочинними цілями – вчинення нападів на громадян і організації. Озброєність – означає наявність зброї хоча б у одного з її членів і поінформованості про це інших членів банди. Озброєність має безпосереднє відношення до поняття нападу – воно вважається таким, що відбулося і в тих випадках, коли зброя, що була у членів банди не застосовувалася. Під озброєністю слід розуміти наявність в учасників банди вогнепальної або холодної зброї, металевий чи газової або пневматичної зброї, а також вибухових пристроїв. При цьому не має значення, чи є зброя заводського чи саморобного виготовлення. Напад – це дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства над потерпілим або створення ситуації реальної загрози його негайного застосування. Напади, як правило, плануються.

Таким чином, з історико-правового погляду, зграї та банди як специфічні форми злочинної діяльності були невід'ємною частиною української державності в усі часи її становлення та розвитку. Під впливом численних історичних, військових, політичних та інших факторів такий склад злочину зазнав багатьох змін.

Якщо до 20-х р. ХХ ст. в Україні кримінальні правопорушення, вчинені бандами, являли собою складову загальнокримінальної злочинності та характеризувалися корисливо-насил-

ницькою спрямованістю, то подальші політико-репресивні події зумовили новий етап розвитку бандитизму, надавши йому політичної забарвленості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zatverdiv-strategiyu-nacionalnoyi-bezpek-63577>
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
5. Кримінологія : підручник / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
6. Великий тлумачний словник української мови = A comprehensive English-Ukrainian dictionary: Близько 40 000 слів / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
7. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. А–Л / редкол.: В. В. Сокурченко, О. М. Бандурка та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : «Факт», 2021. 853 с.
8. Тихий В. П. Коментар до статей 255, 256, 257 розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Кримінального кодексу України. *Законодавство України : наук.-практ. комент.* 2004. № 6. С. 33–43.
9. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: автореф. дис...докт. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2018. 38 с.
10. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насилницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 550 с.
11. Бедриківський В. В., Литвинов О. М. Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз : монографія / за наук. ред. О. Н. Ярмиша. Харків : Вид-во ХНУВС, 2009. 164 с.
12. Головін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
13. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
14. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України : монографія. Київ : ДП «Друкарня МВС України», 2007. 224 с.
15. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре. Т 1: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 1997. 561 с.
16. Кононенко В. Деякі питання судової практики у справах про бандитизм. *Право України*. 1996. № 4. С. 25–28.
17. Голіна В. В. Злочинності – організовану протидію. Харків : Рубікон, 1998. 128 с.
18. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правові і кримінологічне дослідження : моногр. Харків : Регіон-інформ, 2004. 212 с.
19. Уголовный кодекс УССР. Харків: Наркомюст УССР, 1922. 100 с.
20. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Харків : Одісей, 2009. 496 с.
21. Кримінальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28.12.1960 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05>